

МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

УДК 340.12/.14(477)

DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i1.2296>

М. Бедрій,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри основ права України
Львівського національного університету
імені Івана Франка

ДІЯЛЬНІСНА ФОРМА ФІКСАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОВОГО ЗВИЧАЮ: ІСТОРИКО-ЮРИДИЧНИЙ АНАЛІЗ

Постановка проблеми. Глибоке, системне та комплексне пізнання державно-правових феноменів вимагає ретельного дослідження їхніх проявів на різних етапах становлення і розвитку. Вказана закономірність має особливе значення у контексті вивчення звичаєвого права, адже великий масив звичаїв має глибокі історичні корені. Серед маловідомих аспектів українського звичаєвого права є питання його форм (а точніше форм фіксації), яке потребує подальшого опрацювання та висвітлення. Хоча в окремих публікаціях йдеться про усну форму звичаєвого права, варто звернути увагу й на інші форми цього явища – діяльнісні та письмові. У цій статті розкриємо докладніше саме діяльнісну форму фіксації українського звичаєвого права.

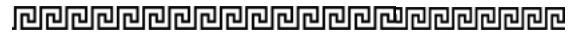
Аналіз досліджень та публікацій. Наукове пізнання діяльнісної форми українського звичаєвого права було розпочато у публікаціях С. Борисенка, О. Добрової, О. Єфименко, А. Кристера, О. Малиновського, Я. Падоха, І. Черкаського, М. Чубатого, В. Щурата, Д. Яворницького, А. Яковліва та інших вчених другої пол. XIX ст. – першої пол. XX ст. Серед сучасних науков-

ців важливий внесок у дослідження означеної проблематики зробили І. Бойко, П. Волвенко, І. Грозовський, О. Івановська, М. Караман, С. Ковальова, Л. Кушинська, В. Сироткін, І. Усенко, Ю. Цветкова, О. Шевченко та ін. Варто наголосити й на тому, що праці згаданих авторів фокусувалися переважно на інших аспектах теорії та історії українського звичаєвого права, тоді як діяльнісна форма вивчалася побіжно та контекстуально. Як наслідок, окремого дослідження діяльнісної форми правового звичаю в українській юридичній науці ще не виконано, а тому існує значний простір для відповідних пошуків.

Метою статті є з'ясування історико-правових особливостей діяльнісної форми фіксації українського правового звичаю та її теоретичне обґрунтування на базі емпіричного матеріалу.

Виклад основного матеріалу дослідження. В одній із попередніх статей, присвяченій загальній характеристиці форм українського звичаєвого права, автор цих рядків запропонував поділити їх на три види – діяльнісні, усні та письмові [1]. Своєрідність діяльнісної форми правового звичаю, яка загалом не характерна іншим

джерелам права, пояснюється природою цього суспільного явища. Саме його буття зумовлене фактичним виконанням (дотриманням), а припинення існування правового звичаю відбувається, коли суспільство перестає його здійснювати [2, с. 55–56]. Відтак, діяльнісна форма притаманна усім звичаям без винятку навіть тоді, коли паралельно з нею вони набувають інших форм – усних і письмових. У порівнянні зі законодавством це відбувається у зворотному порядку. Закон або підзаконний акт оформляється як письмовий документ, а далі його положення втілюються у реальність діями чи бездіяльністю учасників суспільних відносин. Натомість звичай постає в цій реальності внаслідок дій чи бездіяльності учасників суспільного життя, а згодом фіксується у певній формі. Першою при цьому є форма діяльнісна (поведінкова).

Аналіз правового досвіду українського народу вказує на те, що в ході історії діяльнісна форма звичаєвого права могла ускладнюватися та набувати модифікацій. Для кращого закріплення у народній пам'яті діяльнісна форма правового звичаю часто набувала яскравого, символічного чи обрядового вираження. Дослідники звертали увагу на те, що сакральний характер давнього права вимагав, щоб правові приписи зберігалися у сталій і непорушній формі, яка сама також набувала сакрального характеру, тому порушення форми спричиняло порушення права, а норми, які не мали власної форми, не могли набути юридичної чинності [3, с. 7]. Відтак, яскрава діяльнісна форма фіксації правового звичаю мала важливе значення не тільки в культурологічному розумінні, але й у юридичному – без яскравої обрядової форми правовий звичай міг не закріпитися в народній пам'яті, тому існував ризик його втрати з перебігом часу та зміною поколінь.

Ускладнена діяльнісна форма правових звичаїв могла полягати у виконанні певних ритуалів, обрядів

та інших символічних дій [4, с. 201]. *Символізм*, будучи рисою звичаєвого права, характеризує його як семіотичну систему норм і принципів, які регулюють суспільні відносини з метою узгодження індивідуальних і громадських інтересів. Право як цілісна мережа знаків, образів і символів відображає та закріплює у правосвідомості особистості відповідні юридичні норми. Символіка може не тільки фіксувати певні норми, але і підвищувати ефективність правореалізації. Символічні дії, предмети чи словесні формули можуть становити засіб виникнення, зміни, припинення та підтвердження прав і обов'язків учасників правовідносин, а також чинності норм у конкретному випадку [5, с. 947–948].

Символізм спостерігається у багатьох діяльних формах фіксації правового звичаю. До символічних дій, які були водночас формою фіксації правового звичаю, можна віднести рукобиття (згодом – рукостискання) як символ укладення угоди, посадження князя на стіл як символ одержання влади, розмахування мечем над головою винного як символ покори і примирення тощо [4, с. 201]. Укладаючи договір про купівлю-продаж землі, продавець передавав покупцю зелену галузку, яка виросла на відповідній ділянці [6]. Цей символ означав передавання землі у власність. Якщо особа знаходила свою річ у володінні іншої особи, вона накладала на неї свою руку та промовляла «це моє». Після цього вона подавала віндикаційний позов про повернення їй речі [7, с. 39].

Правовий символ проектує визначене відображення відповідних дій, подій, відносин і має умовний характер. Ця умовність виражається у певній фікції, приблизності зображення та представленні основної ідеї правового регулювання. Символи розвантажують інформаційний масив права, створюючи лаконічні (словесні чи діяльнісні) конструкції як альтернативу складним нормативно-правовим тек-

стам. Завдяки зручним і зрозумілим зображенням символи вкорінюються у свідомість та навіть підсвідомість суспільства, а відтак збільшують визнання й ефективність правових норм, які в них містяться. Символізація як процес передбачає абстрагування й узагальнення певного сенсу та його трансляцію через наглядну модель. У тих випадках, коли існує потреба донести певну правову інформацію до широкого кола суб'єктів, саме символічна форма служить інструментом забезпечення уніфікованості та компактності юридичного змісту, а також економії мовних засобів і, як наслідок, посилення правового впливу [8, с. 94–95].

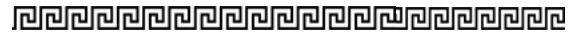
Слушною є думка С. Ковальнової з приводу того, що наявність правових символів характерна насамперед звичаєвому праву, яке було сформовано ще у додержавні язичницькі часи, становило елемент усної культури, що більше оперувала жестами, ніж словом, адже її носії були у переважній більшості неписьменними. Щодо середньовічної людини зовнішні символи, обряди та ритуали набували юридичної значущості, наділяючи правомірністю її дії. У ці часи культура жесту була поширеною серед усіх верств населення, міцно вкоренилася у правовий менталітет селянства, міщанства, шляхти та козацтва, тому збереглася в українському суспільстві навіть при зростаючому домінуванні писаного права [9, с. 22].

Символічний вираз мають *обряди та ритуали*, яких було чимало у звичаєвому праві українського та інших народів. Зокрема обрядом вважають усталену послідовність умовних дій, які в образно-символічній знаковій формі закріплюють звичаї у фольклорній пам'яті народу чи етнічної групи [10, с. 5]. Близьким до поняття обряду є поняття ритуалу, щодо яких у науковій літературі не проведено однозначної чіткої межі. Одні автори ототожнюють обряди та ритуали, а інші вважають ритуал різновидом

обряду [11]. О. Івановська визначає ритуал як систему обрядів, що пов'язані з відзначенням найважливіших життєвих подій і мають культовий зміст [10, с. 5]. Попри ці розбіжності, варто зауважити, що ритуалом окреслюється більш складне символічне дійство ніж обряд, і його основне застосування перебуває в сфері містики (богослужінь, магії тощо).

У ритуалі кодується певна інформація (у тому числі правового характеру), тому він передбачає наявність певного структурованого набору вербальних і невербальних символів. Процес здійснення ритуалу є висококонсервативним і використовує визначений стиль (код) спілкування, який характеризується такими рисами: обмеженими засобами вираження, обмеженою здатністю передавання інформації, а також неможливістю тлумачити зміст ритуалу більш ніж одним способом. Ритуальна діяльність вимагає точного відтворення висловлювань і жестів, надмірне відхилення від яких спричиняє втрату їхнього ритуального значення. Існують певні привила (релігійні, звичаєві тощо), які регулюють послідовність і безпосереднє виконання ритуальних заходів, а можливості для інновацій обмежені іншими правилами, які визначають відповідний спосіб зміни ритуалу [12, с. 15].

Ритуальні характеристики в українському звичаєвому праві були присутні, до прикладу, при укладенні побратимства між конкретними козаками в Запорізькій Січі. Так, близькі за духом козаки укладали між собою побратимство як форму доховного єднання шляхом змішування крові, обміну натільними хрестами, іконами, амулетами тощо [13, с. 23]. Після цього у них виникали взаємні обов'язки – ходити спільно в походи, визволяти одне одного з неволі, ділитися водою, хлібом, зброєю, кінями та ін. Ці обов'язки носили насамперед моральний характер, але мали таке велике значення, що їх умовно при-

рівнювали до правових. Існують перекази про те, що козак, який віднайшов побратима на каторзі, змінював його. Звільнений козак повертався на Січ, відновлював свої сили, і знову міняв побратима. Одним із найбільш відомих фактів цього козацького звичаю було побратимство Якова Шаха й Івана Підкови [14].

Як правило, обряд супроводжував і виражав собою переломний момент у функціонуванні певного суспільного (у тому числі правового) відношення, концентруючи в собі відповідні емоції та думки, спричиненні формуванням, зміною чи припиненням соціального зв'язку або комплексу таких зв'язків (народження дитини, шлюб, укладення договору, виконання покарання, поховання померлих, початок і завершення робіт та ін.). У ньому можуть виражатися не тільки суспільні зв'язки, але й контакт з природою (настання весни, приліт птахів тощо) чи надприродними силами (Богом, духами та ін.). З цих міркувань не викликає заперечень думка про те, що формування обряду є завершальним етапом становлення звичаю [11]. Щоправда, далеко не кожен звичай набував форми обряду, втілюючись також в інших – діяльнісних, усних або письмових – формах.

Обряд становив важливу форму та спосіб фіксації правового звичаю в народній пам'яті. Завдяки яскравій обрядовій формі норма чи навіть інститут звичаєвого права передавався наступним поколінням, не потребуючи при цьому письмових записів. Однак не кожен правовий звичай набував саме форми обряду, як і не кожен обряд містив у собі звичаєво-правову норму. Обряд був не тільки формою фіксації, але й часто засобом реалізації відповідних норм українського звичаєвого права.

А. Яковлів, вказуючи на роль звичаєвого права у практиці копних судів, називав слідчі дії копного судочинства різновидом українських народних обрядів. Наприклад, хто впізнав

украдені в нього коні чи худобу, повинен був перед поданням «лиця» (речового доказу) до суду позначити його певними знаками (зазвичай у худоби, коней тощо урізували вухо, у птиці надрізували крила або лапки). Це був обряд «личкування», від чого іноді весь копний процес звався «поличчям», «обліком». Крадену бочку меду надписували. В особи, спійманої на гарячому вчинку, надрізували пороги в домі. Ворота особи з аморальною поведінкою вимазували дьогтем [15, с. 233]. Обрядову форму також мали інші процесуальні дії – поволання, звід, гоніння сліду, складання присяг, ордалії тощо.

В українському копному судочинстві функціонував правовий звичай «видачки», тобто закладу, який затверджував договір про явку до суду. Встановлення закладу мало обрядову форму та відбувалося у вигляді «ставлення» (кидання, метання) шапки. Сторона, яка пропонувала заклад, «ставила шапку», а інша сторона, приймаючи заклад, «приставляла шапку». Ці дві шапки передавалися копним суддям. Заклад також можна було укласти шляхом ставлення ноги до ноги. Предметом закладу були гроші або інші речі [16, с. 89–90].

У зв'язку з «видачкою» сторони чітко визначали предмет спору і термін явки до суду. Вони також домовлялися про розмір грошової суми, що ставала закладом і передавалася сторонами копного процесу особам, які були присутніми під час укладення договору. Якщо сторона спору не з'являлася на засідання копного суду у визначений термін, згідно з «видачкою», вона втрачала суму закладу на користь іншої сторони процесу. Коли в засіданні копного суду брали участь обидві сторони, то суму закладу отримував той суб'єкт, на чию користь було прийнято судове рішення. Якщо особа відмовлялася від закладу, вона автоматично програвала справу [17, с. 112–113].

У багатьох народів на різних історичних етапах існував правовий звичай ініціації, якого супроводжували відповідні обряди. Часто цей звичай набував форми ритуалу, оскільки мав містичний характер. Ініціація була звичаєвою процедурою, яку проходив суб'єкт для набуття відповідного рівня дієздатності чи для вступу в певну спільноту. До прикладу, перші роки свого життя австралійські аборигени чоловічої статі проводили у середовищі дітей і жінок, а також не мали повного обсягу юридичної дієздатності. Можливість у повній мірі набувати і здійснювати права та обов'язки серед чоловічого корінного населення Австралії наступала з повноліттям. Перехід до дорослого життя та набуття нової правосуб'єктності відбувалися внаслідок здійснення правового звичаю ініціації.

Під час ініціації австралійський юнак повинен був покинути свою родину та жити протягом кількох місяців у лісі в супроводі кількох старшин племені. Там він зазнавав обмежень сну, їжі та спілкування. Йому було заборонено митися, а інколи – рухатися. Старшини годували юнака та ставили перед ним випробування. Вважалося, що в процесі ініціації людина помирала, а замість неї народжувався новий повноправний член суспільства [18, с. 291-292].

В австралійському племені лараккія під час ініціації наставники щомиті завдавали юнаку сильних ударів. У племені арунта ініціація починалася з кількох підкидань юнака в повітря, продовжувалася низкою церемоній і завершувалася тим, що він мусив певний час лежати на ліжку, під яким було розпечене вугілля. Юнаків племені урабунна клали на землю, били та робили кілька надрізів обабіч хребта і на потилиці [18, с. 294]. Таким чином, повна правосуб'єктність за звичаєвим правом аборигенів Австралії наступала не тільки у зв'язку з досягненням певного віку, але й проходженням певних обрядів.

До обряду ініціації був близьким український правовий звичай відомий як «пам'ятковий причухан». Щорічно оглядаючи межові знаки, посадові особи сільської громади брали зі собою кількох молодих хлопців (14–15 років). На межі земельної ділянки їх били різками, примовляючи: «Оце щоб ти пам'ятав, що тебе бито, щоб знав, де межу проведено!» [19, с. 155]. У цьому звичаї спростерігаються як ознаки обрядово-вікової соціалізації, так і практична потреба правозастосування. Справа в тому, що за умов відсутності документів, які б підтверджували право власності на землю, використовувалися покази свідків для встановлення земельних меж. Тому «пам'ятковий прочухан» становив своєрідну процедуру підготовки свідків для розгляду земельних спорів.

Вступ у ряди запорізьких козаків також супроводжувався певними обрядами, а інколи вимагав проходження певних процедур і випробувань, які теж можна умовно порівняти з ініціацією. Для вступу на Запорізьку Січ майбутній козак повинен був відповідати таким умовам: бути вільним і неодруженим (вказана умова часто не виконувалася, оскільки кандидат міг заявити, що він вільний і неодружений, а це перевірити не було можливо); розмовляти українською мовою (навіть якщо новоприбулий козак був іноземцем, він повинен був вивчити українську та розмовляти лише нею); мати православне віросповідання (якщо він належав до іншої конфесії, повинен був прийняти православ'я); пройти козацьку військову підготовку, яка тривала близько семи років [20, с. 118–119].

При вступі на Січ козака призначали в один із 38 куренів і змінювали його прізвище, щоб обірвати зв'язок із минулим життям. Нове прізвище було своєрідним прізвиськом, яке влучно характеризувало риси зовнішності чи характеру козака (наприклад, Присліпа, Загубиколесо, Корж чи ін.). Змінивши прізвище, ново-

прийнятий козак прибував у курінь, де отаман відводив йому місце завдовжки три аршини (аршин дорівнював 71,12 см.) та два завширшки, примовляючи: «От тобі й домовина! А як умреш, то зробимо ще коротшу». Вихід із Січі також був вільним. Причини такого виходу бували різними – перехід на службу в певному місті, створення сім'ї, заведення господарства чи втома від запорізького способу життя. Козак міг покинути Січ і навіть повернутися до неї, «узнавши, почім ківш лиха» [20, с. 120, 122].

Символічні й обрядові форми правового звичаю були характерними виборам отамана в Запорізькій Січі. Обравши отамана, козаки вручали йому палицю та повідомляли про своє рішення. Однак звичай забороняв йому одразу погодитися на пропозицію. Він мусив спочатку двічі відмовитися від посади отамана, а погодитися з третього разу та взяти в руки палицю. Після цього кожен козак підходив до обранця, сипав йому на голову пісок, землю та болото, щоб він не забував свого козацького походження та не вважав себе вищим за товариство. Тоді кошовий отаман кланявся козакам і дякував за надану честь [21, с. 93].

У польських етнографічних джерелах є дещо інша інформація щодо процедури «інавгурації» новообраного кошового отамана. Зокрема у них йдеться, що після обрання кошового отамана 40 реєстрових козаків заходили в курінь і прибирали там. Зібравши кошик сміття, вони висипали його на голову новообраного отамана. При цьому писар урочисто заявляв: «як зараз ти покритий цим сміттям, так у разі потреби знайдеш нас усіх біля себе». Після виконання згаданого обряду отаман повертався додому, і з того часу починалося його правління [22, к. 12].

На українських землях із незапам'ятних часів і до XVIII ст. діяв правовий звичай, на підставі якого дівчина мала право врятувати засудженого до смертної кари злочинця,

вибираючи його собі в чоловіки. Для цього треба було дотриматись деяких умов: дівчина повинна була бути «учтивою», тобто мати добру репутацію; засуджений повинен був дати на це свою згоду, проте мав право і відмовитись, прийнявши смертну кару; дівчина накидувала засудженому на голову свою хустку чи рушника, що мало символічне значення. Останній відомий такий факт датований 1769 р. [23, с. 1–3]. Як бачимо, вказаний правовий звичай мав обрядову діяльнісну форму.

Українське звичаєве право передбачало необхідною передумовою укладення шлюбу сватання, під час якого сторони укладення шлюбу та їхні батьки досягали згоди щодо його можливості. Сватання мало обрядову форму та супроводжувалося численними символами та символічними діями. Якщо дівчина відмовляла хлопцеві в його шлюбній пропозиції, вона виносила сватам гарбуз. Коли ж вона погоджувалася на шлюб, виносила вишиті рушники чи хустки. Під час заручин відбувалося укладення договору щодо організації весілля та умов подружнього життя – місця проживання, спільного майна тощо. В разі порушення цього договору сторона, яка не дотрималася його умов, повинна була компенсувати іншій стороні заподіяну шкоду [24, с. 54–55].

Як правило, пропозицію щодо укладення шлюбу протягом історії українського народу вносив наречений. Однак українське звичаєве право дозволяло подати таку пропозицію і нареченій. Для цього вона брала хліб і йшла в хату свого обранця, клала хліб на столі та сідала на лавці. Наведений жест означав, що вона пропонує синові господаря дому з нею одружитися. Якщо її пропозиція вважалася прийнятною, то дівчину про це повідомляли і починалася процедура заручин. Коли ж ніхто з нею не заговорив, це означало відмову від шлюбної пропозиції. На відміну від випадків, при яких шлюб ініціював наречений, дівчині,

якій відмовляли в шлюбі, гарбуза не вручали, намагаючись у такий спосіб не образити її [25].

Елементи обрядовості характерні українському правовому звичаю, відомому як могорич або літкуп (деякі його залишки в статусі побутового звичаю без правового значення практикуються в Україні й досі). Цей звичай полягав у тому, що під час укладення угоди її сторони розпивали пляшку (інколи декілька) алкогольного напою – пива, вина, меду, горілки тощо. Часто до цього долучались інші особи, що були зокрема свідками факту укладення договору. Це надавало можливість краще зафіксувати в пам'яті умови договору, що зазвичай мав усну форму, та встановити більш доброзичливі відносини між сторонами цивільно-правової угоди [26, с. 11].

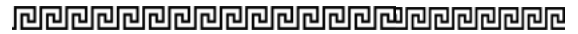
Водночас слід відзначити, що розпивання алкогольних напоїв під час укладення цивільно-правових договорів не було виключно українською звичаєвою практикою. В інших народів були також подібні чи навіть аналогічні правові інститути. Латиномовні документи, в яких зафіксовані факти про історію західноєвропейських народів містять згадки про *mercipotus* (*marcipotus*), що фактично означало те ж саме, що в українців могорич, тобто розпивання алкогольних напоїв під час укладення цивільно-правових договорів. У німців цей правовий звичай називався літкауф, у поляків – літкуп, а у росіян – бариш [27, с. 381]. На українських землях крім терміну «могорич» відносно цього правового звичаю використовувалися також інші терміни – літкуп, свідоцьке пиво тощо [6].

Подібні приклади фіксації правового звичаю в яскравій діяльній формі знаходимо також у звичаєвому праві інших народів. Так, стосовно укладення договорів купівлі-продажу нерухомого майна данське звичаєве право передбачало особливий порядок (*scotatio*). Укладення таких договорів мало урочистий характер і відбува-

лося в тинзі (місцевому з'їзді чоловічого наслення). Покупець знімав зі себе плащ і передавав його свідкам, які повинні були його тримати розгорнутим. Продавець жбурляв у нього жменю землі та заявляв, що передає право власності на земельну ділянку покупцеві. Описаний обряд був запорукою непорушності умов договору купівлі-продажу нерухомості, а в разі виникнення судового спору – визначальним доказом. Правовий звичай *scotatio* діяв у Данії до XVI ст., коли був замінений письмовим актом, який вносився у реєстри тингу [28, с. 282].

Висновки. Таким чином, діяльнішу форму фіксації правового звичаю доцільно визнати його первинною та універсальною формою, оскільки навіть у разі набуття ним усної чи письмової форми, звичай, як правило, попередньо творився й існував у діяльній формі. Така форма фіксації правового звичаю була найбільш поширеною та дозволяла виявити його чинність в суспільстві, не зважаючи на відсутність фіксації в інших формах. Ускладненнями діяльній формі були символічні, яскраві дії (інколи обряди чи ритуали), що фіксували у народній пам'яті норму українського звичаєвого права.

Символізм звичаєвого права посилював його чинність у суспільстві внаслідок покращення застосування та реалізації відповідних норм. Діяльніша форма утворювалася та розвивалася в унісон із самим правовим звичаєм за схемою «чинний, оскільки виконується; виконується, оскільки чинний». Із цього випливала не тільки можливість, але і необхідність діяльній формі фіксації правового звичаю. Інші форми фіксації виникали не як альтернатива та не всупереч діяльній формі, а паралельно і в доповнення до неї. Складні діяльні форми (ритуали, обряди, інші символічні дії) могли переживати відповідні норми українського звичаєвого права, втрачаючи юридичний зміст і отримуючи взамін побутове значення.

Стаття присвячена історико-юридичному аналізу діяльній формі фіксації українського правового звичаю. Виконано спробу теоретичного обґрунтування діяльній форми правового звичаю на базі емпіричного матеріалу. Правовий звичай постає у суспільній реальності внаслідок дій чи бездіяльності учасників правовідносин, а згодом фіксується у певній формі. Діяльній форма (поведінкова) є першою серед цих форм і притаманна усім звичаям без винятку навіть тоді, коли паралельно з нею вони набувають інших форм (усних і письмових).

Досліджено символізм діяльній форми українського правового звичаю, який посилював його чинність у суспільстві внаслідок покращення застосування та реалізації відповідних норм. Діяльній форма правового звичаю мала властивість ускладнюватися та набувати набувати яскравого, символічного чи обрядового вираження задля кращого закріплення у пам'яті суспільства. Проаналізовано фіксацію правових звичаїв у ритуалах, обрядах та інших символічних діях. Завдяки яскравій символічній формі норма чи навіть інститут правового звичаю передавався наступним поколінням, не потребуючи при цьому письмових записів.

Висвітлено діяльній форми фіксації правових звичаїв у козацькому праві. З'ясовано символічні форми здійснення пропозиції укладення шлюбу, виконання процесуальних дій, укладення договорів тощо. Досліджено звичай закладу, могорича, побратимства, ініціації, обрання кошового отамана, сватання, звільнення злочинця дівчиною та ін. Однак не кожен правовий звичай набував саме символічної форми, як і не кожна символічна дія містила у собі правову норму. Ритуали, обряди й інші символи були не тільки фор-

мою фіксації, але й часто засобом реалізації відповідних норм українського звичаєвого права.

У підсумку зазначено, що діяльній форма фіксації правового звичаю була найбільш поширеною та дозволяла виявити його чинність в суспільстві навіть за відсутності фіксації в інших формах. Існує не тільки можливість, але і необхідність діяльній форми фіксації правового звичаю, адже діяльній форма утворювалася та розвивалася в унісон із самим правовим звичаєм. Усні та письмові форми фіксації українського правового звичаю виникали згодом і паралельно з діяльній формою, доповнюючи її.

Ключові слова: діяльній форма (поведінкова) форма фіксації, українське звичаєве право, ритуали, обряди, символічні дії.

Bedrii M. Activity form of fixing the Ukrainian legal custom: historical-juridical analysis

The article is devoted to the historical-juridical analysis of the activity form of fixing the Ukrainian legal custom. An attempt is made to theoretically substantiate the activity form of legal custom on the basis of empirical material. Legal custom appears in social reality as a result of actions or inaction of the parties to the legal relationship, and then fixed in some form. Activity (behavioral) is the first of these forms and is inherent in all customs without exception, even when in parallel with it, they acquire other forms (oral and written).

The symbolism of the activity form of Ukrainian customary law, which strengthened its validity in society due to the improvement of the application and implementation of relevant norms, is researched. The activity form of legal custom had a tendency to become more complicated and to acquire a bright, symbolic or ritual expression in order to better enshrine it in the memory of

society. The fixation of legal customs in rituals, ceremonies and other symbolic actions is analyzed. Due to its vivid symbolic form, the norm or even the institution of customary law was passed on to the next generation without the need for written records.

Activity forms of fixing legal customs in „kopa” law and Cossack law are highlighted. The symbolic forms of realization of the proposal of marriage, performance of procedural actions, conclusion of contracts, etc. are found out. The customs of the bet, mogorych, brotherhood, initiation, election of the kish otaman, courtship, release of a criminal by a girl, etc. are studied. However, not every legal custom acquired a symbolic form, just as not every symbolic action contained a norm of customary law. Rituals, ceremonies and other symbols were not only a form of fixation, but also often a means of implementing the relevant norms of Ukrainian customary law.

In conclusion, it was noted that the activity form of fixation of legal custom was the most common and allowed to identify its validity in society, even in the absence of fixation in other forms. There is not only the possibility, but also the need for an activity form of fixing legal custom, because the activity form was formed and developed in unison with the legal custom itself. Oral and written forms of fixation of Ukrainian customary law emerged later and in parallel with the form of activity, supplementing it.

Key words: activity (behavioral) form of fixation, Ukrainian customary law, rituals, ceremonies, symbolic actions.

Література

1. Бедрій М. Форми фіксації українського звичаєвого права: історико-правовий аналіз. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2019. Вип. 68. С. 63–73.
2. Правовий звичай як джерело українського права IX–XIX ст. / за ред.

І. Б. Усенка. Київ: Наук. думка, 2006. 280 с.

3. Яковлів А. Цивільне право (курс лекцій). Ретенсбург: УТГІ, 1947. 163 с.

4. Толкачова Н. Правові звичаї в історії українського народу. Про українське право. Число III. Київ, 2008. С. 197–214.

5. Мішегліна В. М. Генеза формування символізму права: історія розвитку правових символів та сучасний символізм права. Молодий вчений. 2017. № 11 (51). С. 944–949.

6. Інкін В. Інститут співприсяжництва та громадські сільські суди в галицькій звичаєвій практиці XVI–XVIII ст. порівняно з Руською Правдою. URL: <http://prima.lnu.edu.ua/Subdivisions/um/um1/Statti/1-inkin%20vasyl.htm>

7. Зумбулідзе Р.-М. З. Обычное право как источник гражданского права. Обычай в праве: Сборник. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004. С. 7–196.

8. Гончарова Н. С. Символізм в праві. Вестник ВГУ. Серія: Право. 2016. № 1. С. 91–97.

9. Ковальова С. Г. Правові символи у литовсько-руському праві другої половини XIV – першої половини XVII ст. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2016. Вип. 1. Т. 1. С. 21–24.

10. Івановська О. П. Івановський П. О. Звичаєве право в Україні. Етнотворчий аспект. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2014. 383 с.

11. Хархаліс У. М. Звичай, традиція, обряд, ритуал як форми відображення суспільних відносин. Мультиверсум. 2004. № 44. URL: https://www.filosof.com.ua/Jornel/M_44/Harhalis.htm

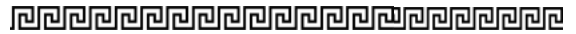
12. Караман М. В. Ідентифікація права: ритуали у правовій сфері. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2019. № 1. С. 13–16.

13. Івановська О. П. Звичаєве право в Україні. Етнотворчий аспект. Київ: ЕксОб, 2002. 264 с.

14. Пономарьов С. Козацьке побратимство. URL: <https://getmanat.org/kozatske-pobratimstvo/>

15. Яковлів А. Українське право. Українська культура: лекції / за ред. Д. Антоновича; упоряд. С. В. Уляновська. Київ: Либідь, 1993. С. 222–236.

16. Падох Я. Суди й судовий процес старої України. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто; Львів: НТШ, 1990. 128 с.

17. Мироненко О. Судовий процес і його форми на українських землях XIV–XVI ст. Актуальні проблеми держави і права. Одеса, 2001. Вип. 11. С. 111–113.
18. Дюркгайм Е. Первісні форми релігійного життя. Тотемна система в Австралії. Київ: Юніверс, 2002. 424 с.
19. Сироткін В. Звичаєве право. Українська минушина: ілюстрований етнографічний довідник / А. Пономарьов (кер.) та ін. Київ: Либідь, 1994. С. 153–156.
20. Яворницький Д. Історія Запорізьких козаків. Київ: ФОП Стебеляк О. М., 2015. 1072 с.
21. Батанов О. В., Стойко О. М., Ходаківський М. Д. Інавгурація: історія та сучасність / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: Юридична думка, 2013. 112 с.
22. Етнографічний музей імені Северина Уджелі у Кракові. Відділ документації культурних контекстів (архів музею). *Sygnatura miejscowa* II/572. *Numer inwentarza archiwalnego* I/811. *Udziała Seweryn. Wypisy dzieła «Pamiętki J. M. Pana Seweryna Soplicy», Paryż 1841 (tańce kozackie, stroje, lirnicy na Ukrainie, gry, obuczaje, wybory koszowego)* 1906 r. 14 k.
23. Щурат В. Увільнення злочинця дівчиною в Бродях 1727 р. [Б. м., 1910?]. 8 с.
24. Історія українського права / За ред. І. А. Безклубого. Київ: Грамота, 2010. 336 с.
25. Іванов В., Озель В. Укладення шлюбу за українським звичаєвим правом. URL: <http://personal.in.ua/article.php?id=500>.
26. Бедрій М. Звичаї ділового обороту в історії українського права. Підприємництво, господарство і право. 2013. № 4. С. 11–14.
27. Dąbkowski P. *Litkup w prawie polskiem śriedniowiecznem. Przegląd historyczny. Tom V / pod red. J. K. Kochanowskiego. Warszawa: Skład gływny w administracyi tow. Mil. Hist., 1907. S. 377–383.*
28. Дарест Р. Исследования по истории права / пер. с фр. Н. Н. Чеботаревского. Москва: ЛИБРОКОМ, 2012. 392 с.

